

ВПЛИВ СІМ'Ї НА ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В ПІДЛІТКІВ THE INFLUENCE OF THE FAMILY ON THE FORMATION OF DEVIANT BEHAVIOR IN ADOLESCENTS

Стаття присвячена дослідженню впливу сім'ї на формування девіантної поведінки у підлітків. Наведено визначення девіантної поведінки, а також причини її виникнення. Зокрема, серед найчастіших причин виділено соціально-економічні, медико-біологічні, психолого-педагогічні. Окрему увагу звернуто саме на сім'ю як один з найвагоміших факторів формування схильності підлітків до девіантної поведінки. Для підтвердження впливу особистісних характеристик батьків на формування девіантної поведінки у підлітків з акцентуацією характеру було організовано і проведено експериментальне дослідження, в якому взяли участь 28 підлітків та їх батьків. Для проведення експериментального дослідження використано методику «Визначення схильності до девіантної поведінки» (А. Орел), методику «Діагностика акцентуації характеру та темпераменту особистості» (К. Леонгард, Г. Шмішек), опитувальник «Поведінка батьків та ставлення підлітків до них» (Е. Шафер), опитувальник «Аналіз сімейних відносин» (АСВ) для батьків підлітків у віці від 11 до 21 року» (Е. Ейдеміллер). За допомогою кореляційного аналізу виявлено психологічні особливості впливу особистісних особливостей батьків на формування девіантної поведінки у їх дітей-підлітків. Так, встановлено, що на формування девіантної поведінки підлітків значно впливає схильність їх батьків до різних видів девіацій (особливо до агресії і насильства, адиктивної поведінки, подолання норм і правил), акцентуовані риси характеру і темпераменту (особливо негативним є вплив збудливого, емотивного, застрягаючого типів акцентуації), дратівливість, неготовність до змін і труднощі адаптації до мінливих умов оточення, нездатність підлаштуватися до співрозмовника, адекватно поводитися в емоційно насичених ситуаціях. Доведено негативний вплив неправильного стилю виховання у сім'ї на підлітків та формування у них різних девіацій.

Ключові слова: девіантна поведінка, девіація, акцентуація, підліток, сім'я, дитячо-батьківські відносини.

The article is devoted to the study of the influence of the family on the formation of deviant behavior in adolescents. The definition of deviant behavior is given, as well as the reasons for its occurrence. In particular, socio-economic, medical-biological, psychological-pedagogical reasons are highlighted among the most frequent reasons. Attention is drawn to the family as one of the most important factors in the formation of teenagers' tendency to deviant behavior. In order to confirm the influence of the personal characteristics of parents on the formation of deviant behavior in adolescents with character accentuation, an experimental study was organized and conducted, in which 28 adolescents and their parents took part. To conduct an experimental study, the "Methodology for determining the propensity to deviant behaviour" (A. Orel), the "Diagnostics of personality accentuation and temperament" method (K. Leongard, G. Shmishek), the Questionnaire "Behavior of parents and the attitude of adolescents towards them" (E. Shafer), Questionnaire "Analysis of family relations" (ASV) for parents of teenagers aged 11 to 21 years (E. Eidemiller). With the help of correlation analysis, the psychological features of the influence of the personal characteristics of parents on the formation of deviant behavior in their adolescent children were revealed. Thus, it was established that the formation of deviant behavior of adolescents is significantly influenced by the propensity of their parents to various types of deviations (especially to aggression and violence, addictive behavior, overcoming norms and rules), accentuated character traits and temperament (especially negative is the influence of excitable, emotional, stuck types of accentuation), irritability, unwillingness to change and difficulty adapting to changing environmental conditions, inability to adapt to the interlocutor, to behave adequately in emotionally charged situations. The negative influence of the incorrect family upbringing style on teenagers and the formation of various types of deviations in them has been proven.

Key words: deviant behavior, deviation, accentuation, teenager, family, child-parent relations.

УДК 159:922.736.4
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.54.12>

Вінс В.А.

к.психол.н., доцент,
завідувач кафедри практичної
психології
Університет Григорія Сковороди
в Переяславі

Тороп О.С.

здобувачка магістерського рівня
вищої освіти спеціальності
«Практична психологія»
Університет Григорія Сковороди
в Переяславі

Вступ. Беззаперечно, девіантна поведінка – це складний соціальний та психолого-педагогічний феномен, який потребує детальної уваги до вивчення причин його виникнення та психологічних механізмів формування. Це дозволить попереджати негативні тенденції та впоратися з новими викликами, яких сьогодні у даній площині з'являється все більше й більше. Так, за останні десятиліття дослідження девіантної поведінки серед підростаючого покоління змінилися і розширилися, адже, крім відомих раніше проявів девіантної поведінки, пов'язаної із вживанням алкоголю, тютюну, психоактивних речовин, надмірної жорстокості у ставленні до людей, тварин тощо, у сучасних підлітків спостерігаються ще й схильність до онлайн-ігроманії, комп'ютерної та інтернет-залежності, кібербулінгу, вияв-

ляються загострення акцентуацій особистості, які мають аутоагресивний характер (підліткові угруповання із завданнями небезпечно типу «Синій кит», «Червона сова» тощо).

Особливості впливу сімейних факторів на формування девіантної поведінки підлітків розглянуті у працях А. Бесєдіна, М. Волошин, І. Гайдамашко, К. Дубовик, К. Мураненко, О.М. Шенкевич та ін. Вчені В. Оржеховська, І. Парфанович, А. Самойлов, В. Співак, Т. Федорченко, В. Яремчук та інші вказували на важливість проведення комплексної психолого-педагогічної роботи не тільки з девіантними підлітками, а й із їхніми батьками, найближчим оточенням, щоб запобігти ризику формування і закріплення девіантної поведінки, подолати негативний вплив сімейного середовища на поведінку підлітків. Усе це зумовлює актуаль-

ність дослідження сутності девіантної поведінки, психологічних механізмів її виникнення та заходів психологічної корекції.

Виклад основного матеріалу. Девіантну поведінку людини можна визначити як систему вчинків або окремі вчинки, що суперечать прийнятним у суспільстві нормам і які виявляються у вигляді незбалансованості психічних процесів, неадаптивності, порушення процесу самоактуалізації або у вигляді ухилення від етичного і естетичного контролю за власною поведінкою [6].

Девіантна поведінка формується як один з можливих негативних варіантів соціалізації особистості, пов'язаний із порушенням процесу інституалізованих та стихійно утворених культурних норм, і виявляється у відхиленні розвитку суб'єкта та його функціонування від соціально-правових норм, негативному суспільному оцінюванню такої поведінки, у діях, що призводять до об'єктивно негативних наслідків для суб'єкта або суспільства [4].

Серед причин виникнення девіантної поведінки найчастішими є соціально-економічні, медико-біологічні, психолого-педагогічні. Девіації можуть бути наслідком незавершеності процесу формування особистості, негативного впливу сім'ї, залежності від найближчого оточення, а також негативного впливу засобів масової інформації, Інтернету, обмеженої духовної культури суспільства. На формування девіантної поведінки підлітків впливають і недоліки в організації освітнього процесу, і негативний вплив педагогів, і порушення сімейної структури, і недоліки в батьківському вихованні. Також до чинників девіантної поведінки належать вікові особливості психіки підлітків. Окрему групу факторів впливу на формування девіантної поведінки підлітків становлять сімейні чинники, пов'язані із батьківським вихованням та особистим впливом батька й матері на дитину.

Упрацях О. Суєтіної, І. Парфанович, М. Фіцулі встановлено, що найтипівішими помилками сімейного виховання підлітків у дисфункціональних сім'ях, що призводять до формування у них схильності до девіантної поведінки, є: дефіцит позитивного спілкування батьків з підлітками; відсутність у дорослих стійких власних моральних устоїв; організація життя в сім'ї не сприяє формуванню у дитини моральних звичок; батьки не знають і не розуміють внутрішнього світу своєї дитини; недобррозичливе, грубе ставлення дорослих до підлітка [6; 7; 8].

Дослідник В.П. Лютий до основних чинників сімейного виховання, що впливають на формування девіантної поведінки дітей, відносить виховання в аморальній і конфліктній атмосфері, недостатній і некоректний педагогічний вплив, емоційну відчуженість дитини та жорстоке ставлення до неї. Він виділяє чотири типи сімей, виховання в яких сприяє формуванню девіантної поведінки підлітків:

- кримінальні й аморальні сім'ї (сім'ї, в яких батьки схильні до кримінальної і аморальної поведінки);

- конфліктні сім'ї (сім'ї, взаємини між подружжям, родичами в яких характеризуються постійними конфліктами);

- сім'ї з недостатніми виховними ресурсами (неповні сім'ї, багатодітні, сім'ї);

- педагогічно некомпетентні сім'ї (батьки займають неправильну педагогічну позицію або використовують неприпустимі методи виховання) [5].

На думку Д. Гоженко, на формування девіантності підлітків значно впливає чинник, пов'язаний з педагогічною занедбаністю, коли батьки не приділяють уваги інтелектуальному, моральному розвитку дитини і вона виявляється інтелектуально пасивною. Відсутність необхідних культурно-етичних уявлень та навичок заважає підлітку правильно орієнтуватися в спілкуванні з однолітками, веде до конфліктів, відчуження. Дитина стає «важкою» і для однолітків, і для вихователів [3, с. 31].

На формування девіантної поведінки підлітків значно впливає стиль виховання, обраний у сім'ї. За результатами дослідження М. Волошин встановлено зв'язок між стилем виховання дітей у родині та схильністю підлітків до девіантної поведінки. Зокрема, дослідниця встановила взаємообернений зв'язок між шкалою «прийняття – відторгнення» та схильністю підлітків до агресивної поведінки. А у випадку відкидання підліток схильний до значної агресії у відносинах з оточуючими. Також встановлено, що жорсткий контроль з боку батьків впливає на схильність дітей до агресивної поведінки. Ще виявлено, що батьківське ставлення до невдач дитини є значимим у формуванні саморуйнівної поведінки підлітка. Якщо батько чи мати сприймає дитину як маленьку невдачу і висловлюють свої думки в її присутності, це спрямовує дитину до самопринижуючої та саморуйнівної поведінки [2].

Відзначимо, що на підлітків впливають невротичність і тривожність, конфліктність найближчих людей, які здійснюють виховання дітей. Схильність батьків до агресії, погроз, фізичного побиття, до асоціальної поведінки у стосунках як зі своїми дітьми, так і з оточуючими людьми закладає у підлітків стійке розуміння деформованого світу відносин. У таких дисфункціональних сім'ях діти засвоюють агресивні форми поведінки і відтворюють їх в іншому середовищі спілкування, що часто призводить до деструктивних наслідків. З одного боку, схильність до агресії, емоційної збудливості, нестійкості може успадковуватися і передаватися від батьків до дітей, з іншого боку, вагому роль у вихованні підростаючого покоління має саме соціальний вплив, здійснення правомірних та гуманних вчинків щодо них.

В. Анголенко звертає увагу на ще один важливий фактор виникнення девіантної поведінки у підлітків внаслідок впливу сім'ї - висока схильність батьків до агресії і жорстокості;

- прояви збудливого, емотивного, гіпертичного типів акцентуації у батьків;

- перевага неправильного стилю виховання (використання надмірності санкцій, надмірності заборон і обов'язків, ігнорування потреб підлітка та нестійкість стилю виховання тощо).

- Для підлітків, у яких виявлено схильність до подолання норм і правил (9 осіб), характерний вплив таких батьківських особливостей:

- збудливого та емотивного типів акцентуації, демонстративного та гіпертичного типів;

- використання неправильного стилю виховання (гіперпротекція, гіпопротекція, надмірність санкцій, ігнорування, мінімальність санкцій, нестійкість стилю).

Схильність до адиктивної поведінки (зафіксовано у 6 респондентів) виявляється у підлітків, чії батьки мають таку саму високу схильність до адиктивної поведінки, володіють дистимічним і застрягаючим типами акцентуації, застосовують нестійкий стиль, мінімальні санкції та ігнорування у вихованні дітей. Схильність до аутоагресивної поведінки виявлена у 2 дітей, які виховуються у сім'ях батьків із дистимічним типом акцентуації, гіперпротекцією та ігноруванням потреб підлітка.

Схильність до правопорушницької поведінки встановлена у 4 підлітків, батьки яких мають застрягаючий і збудливий тип акцентуації, використовують нестійкий стиль, надмірність заборон і санкцій у вихованні дітей.

Найбільш оптимальний показник вольового контролю за емоційними реакціями встановлено у підлітків (10 осіб), чії батьки й самі проявляють високу здатність до саморегуляції поведінки, вольового контролю емоцій, відрізняються педантичним, гіпертичним і тривожним типами акцентуації, використовують обмежуючий стиль виховання дітей (з перевагою надмірності обов'язків, заборон, санкцій). Також у батьків цих дітей виявлено прояви нестійкості виховного стилю і гіперпротекцію.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, на формування девіантної поведінки підлітків значно впливає схильність їх батьків до різних видів девіацій (особливо до агресії і насильства, адиктивної поведінки, подолання норм і правил). Суттєво впливають на підлітків акцентуовані риси характеру і темпераменту їх батьків (особливо негативним є вплив збудливого, емотивного, застрягаючого типів акцентуації, дратівливості, неготовності до змін і труднощі адаптації до мінливих умов оточення, нездатність підлаштовуватися до співрозмовника, адекватно поводитися в емоційно насичених ситуаціях). Негативно на підлітків впливає й неправильний стиль

виховання у сім'ї, зокрема внаслідок надмірних санкцій і заборон, які поєднуються із ігноруванням потреб підлітків. У дітей виникає схильність до подолання норм і правил, до агресії і насильства. А при мінімальності санкцій і заборон, потуранні ідеям та бажанням дитини, недостатності обмежень в її житті у підлітків виникає схильність до адиктивної поведінки, вони пробують палити, вживати алкоголь, стають залежними від віртуального спілкування у соціальних мережах, занурюються в онлайн-ігри тощо. Відповідно до цього для виховання підлітків шкідливий як надмірний контроль і жорстокість, значна кількість заборон і санкцій, так і потурання, недостатність обмежень у їх житті.

Отримані результати дослідження спрямовують нас до пошуку найбільш ефективних методів і форм корекційної роботи з підлітками для подолання схильності до девіацій, формування у них навичок соціально адаптивної поведінки. На нашу думку, таку роботу варто поєднувати із просвітницько-консультативною діяльністю з батьками підлітків, спрямованою на надання їм самим психологічної допомоги, зниження у них схильності до порушень поведінки, підвищення вольового контролю і виховного потенціалу. Саме у цьому ми вбачаємо перспективи подальших розвідок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анголенко В.В. Сутність, причини та наслідки девіантної поведінки неповнолітніх у контексті розвитку системи пробації в Україні. *Педагогічні науки*. 2017. Вип. 77. Т. 2. С. 142–148.
2. Волошин М. Особливості девіантної поведінки підлітків в контексті різних стилів сімейного виховання. *Науковий блог Національного університету «Острозька академія»*. URL: <https://naub.ua.edu.ua/2013/osoblyvosti-deviantnoji-povedinky-pidlitkiv-v-konteksti-riznyh-styliv-simejnoho-vyhovannya/> (дата звернення: 5.10.2023).
3. Гоженко Д.В. Причини та наслідки девіантної поведінки підлітків. *Соціальна педагогіка: виклики XXI століття : матеріали Всеукр. студ. наук.-практ. конференції*, м. Луганськ, 4 квітня 2014 р., : в 2-х ч. Ч. 1. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2014. С. 27–33.
4. Кошова І.В., Кресан О.Д. Психологія девіантної поведінки : навчально-методичний посібник. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 226 с.
5. Лютий В.П. Соціальна робота з групами девіантної поведінки : навчальний посібник Київ : Академія праці і соціальних відносин, 2000. 50 с.
6. Парфанович І.І. Наукові підходи до профілактики поведінкових девіацій як сфери соціальної роботи. *Соціальна робота та освіта*. 2016. Т. 3, № 2. С. 42–49.
7. Суєтіна О.Є. Виховання підлітків з асоціальною поведінкою в умовах обмеження або позбавлення волі : навчально-методичний посібник. Миколаїв : АТОЛ, 2006. 438 с.
8. Фіцула М.М., Парфанович І.І. Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи їх попередження та подолання : навчальний посібник. Тернопіль : Навчальна книга, 2008. 432 с.